

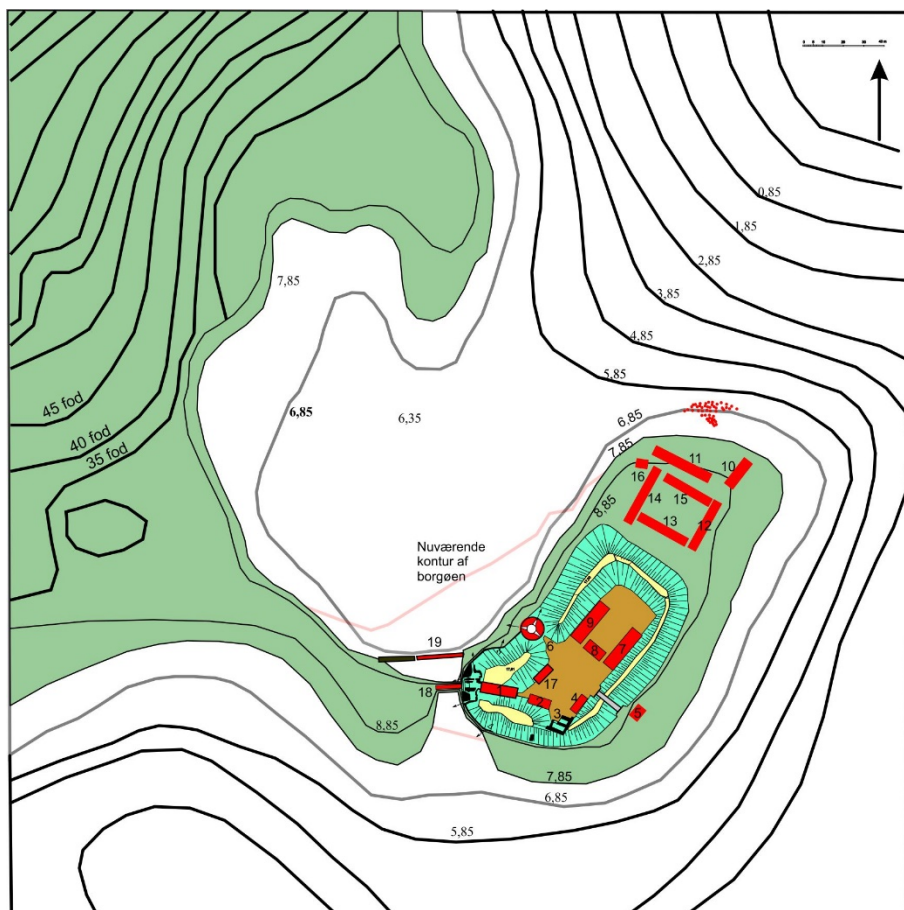
Jørgen Friis byggede ikke tårnet på Hald

Af akademiingeniør, HD. Ole Færch, Aalborg.

Et stående spørgsmål om bispeborgen Hald er: hvem byggede tårnet. Biskop Jørgen Friis, som oftest angives som bygherre? En af hans forgængere, en af lensmændene eller Niels Bugge? Jørgen Friis blev biskop i Viborg 1521. Historikeren Mikael Venge har nu definitivt fastslået, at Jørgen Friis ikke byggede Spøttrup. Derimod byggede han på Hald. I 1526 kom den protestantiske tro med Hans Tausen til Viborg, og 1528 var byen helt gået over til den nye tro. I lyset af den truende udvikling byggede Jørgen Friis 1528 Ny Hald, som historikeren Arild Huitfeldt udtrykker det. Jørgen Friis byggede dog ikke borgen fra grunden, men om- og udbyggede den eksisterende faged- og ladegård. Han anlagde voldene til beskyttelse mod kanonild, en ny portbygning og residens indbygget i volden fra vindebroen til borggården. Han byggede også vandporten og et bryggers. Han nedrev den eksisterende hovedbygning. Den lå indenfor den eksisterende lille vold, som han fjernede. Det eksisterende stegers, som også kom til at ligge i vejen for voldene, lod han nedtage og genopsætte i sydenden af den nye borggård. Tre gamle huse i den gamle bispegård lod han stå i den nye borggårds nordlige hjørne. To gamle huse, Randershus og Stalden ved Randershus på nordspidsen af borgøen, som jeg opdagede i 2016, de første huse, der er fundet på Hald i mere end 100 år, lod han stå, selv om de kom til at ligge udenfor voldene. Med hvad med tårnet? Den daværende ejer af Hald, Christoffer Krabbe, som 1889 udgravede ruinen af tårnet, var overbevist om, at tårnet var middelalderligt og opført af Niels Bugge. I 1880'erne og 1892 besøgte Nationalmuseet inspektører Schiøtz og Løffler Hald og bemærkede, at en del af det nederste murværk på tårnet var fuget. Da man næppe ville ofre fugning på en mur, der skulle jorddækkes, var deres antagelse at tårnet oprindeligt havde ligget delvist frit. I sin indberetning viste Løffler, hvordan tårnet havde været indbygget i et hjørne af en lille vold, der omsluttende den gamle borggård. I forbindelse med vor fælles interesse for Halds bygningshistorie bemærkede den desværre nu afdøde historiker, dr. phil. Ole Degn, Viborg, at tårnet har en underlig akavet placering i voldene. Vi var enige om, at hvis Jørgen Friis byggede et tårn, ville han bestemt ikke placere det netop der, hvor det ligger. Tårnet har 3 meter tykke mure og passer dårligt ind i Jørgen Friis' andre byggeaktiviteter på Hald, som alle bærer præg af genbrug og minimering af byggeomkostninger. I sin konstruktion har tårnet tydeligt middelalderligt præg. I sommeren 2017 anlagde Viborg Museum en søgegrøft op midt gennem borggården. Her stødte man på tydeligt spor af en vold, netop på det sted, som Løffler havde forudset. Når disse fakta sammenholdes, er der ingen tvivl. Krabbe havde ret. Tårnet er ikke bygget af Jørgen Friis, men er fra middelalderen. Men hvem byggede så tårnet? Det gjorde sikker Niels Bugge, da han var færdig med at bygge Vosborg, påbegyndt i 1541. Niels Bugge var en af rigets mægtigste adelsmænd, som ofte var i strid med Valdemar Atterdag. Han erhvervede Hald 1345-46, formodentlig ved ægteskab med en datter af Peder Ludvigsen Eberstein, søn af marsk Ludvig Albertsen Eberstein, også en af landets mægtigste mænd. Denne fik 1326 kontrollen over Viborg landsting, og ved hans død 1328 arvede børnene Hald. Selv om Hald lå ideelt for kontrollen over landstinget, nåede Ludvig Eberstein næppe at bygge noget på Hald. Niels Bugge blev myrdet i Middelfart 1358 på vej hjem fra et møde med Valdemar Atterdag. Gennem ægteskab med Niels Bugges datter Elisabeth blev holsteneren Gotskalk Skarpenberg ejer af Hald. Han var også med i oprør mod kongen og overdrog sikkert i 1372 – og sikkert nødtvungen – Hald til kongen. 1393 overdrog dronning Margrethe Hald til Viborg Stift med krav om, at borgen skulle nedrives. Det sket dog næppe grundet tårnets kolossale massive konstruktion. 1396 udstedte dronningen forbud mod at bygge private borge. Der blev derfor næppe bygget noget tårn på Hald i de efterfølgende år, og med det middelalderlige præg er der ingen tvivl om, at vi må udråbe Niels Bugge til bygherren. Adgangen til tårnet i Niels Bugges tid har været ad en stige op til den nuværende indgang.

Jørgen Friis forhøjede uden tvivl tårnet med et par stokværk, bygget med noget tyndere vægge. Herved blev der anvendelige rum i 3. og 4. stok, udstyret med mange vinduer og kakkelovne. Hvis sagnet om Jørgen Friis taler sandt, var det måske her, at han sad i mild husarrest, da han ved reformationen 1536 fik frataget sit embede som biskop og det mægtige stiftsgods.

Under lensmand Knud Gyldenstjerne blev der 1618 lavet nye hvælvinger over 3. og 4. stok og der blev bygget en kvist på østsiden, som gav adgang til 3. og 4. stok. Fra kvisten var der en aflåselig dør til 2. stok, som man ejendommeligt nok kaldte fangetårnet. Det er det rum, man kommer ind i ad den nuværende adgang. Det blev brugt til fanger. Nedenunder fangetårnet var der også et rum til fanger, fangekælder, som der kun er adgang til gennem en lem i trægulvet. På nordsiden af tårnet blev der bygget 2 hemmeligheder, dvs. latriner med afløb til voldgraven. Både fundamentet til kvisten og latrinerne fandt Krabbe ved udgravningen af tårnet.

Sådan var Jørgen Friis' borg måske da han var færdig med byggearbejdet. Situationsplan 1528, et rekonstruktionsforsøg.

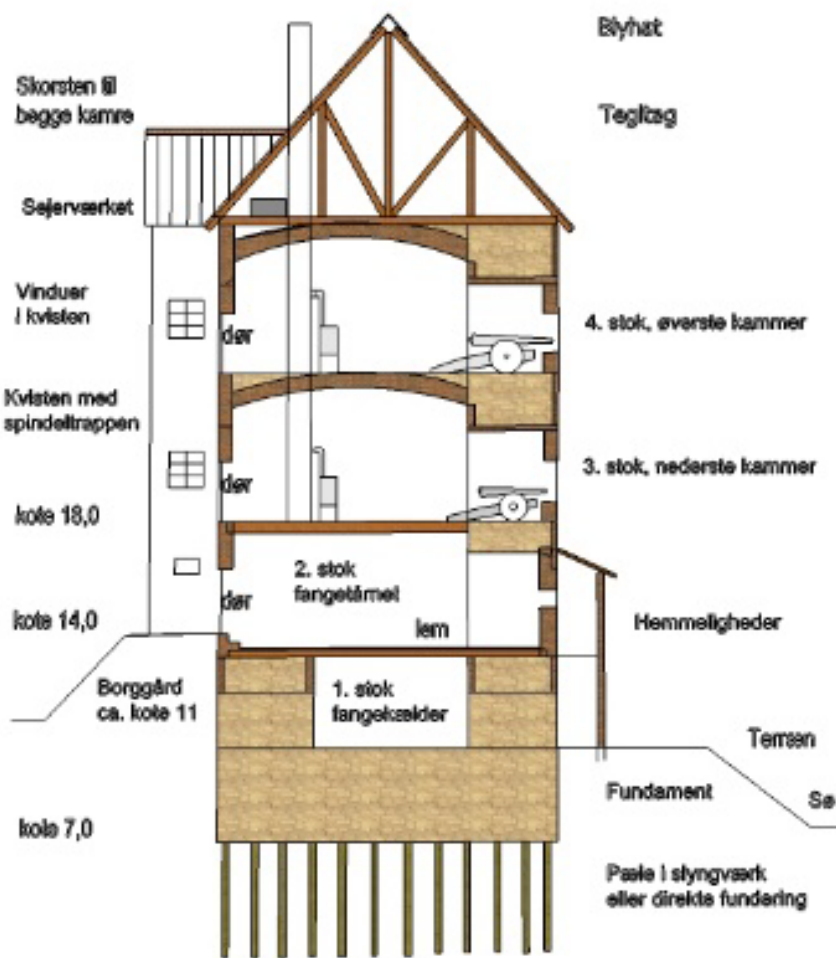
1. Stenhuset	8. Porthuset i gl. borggård	15. Nørre hus i ladegården
2. Stegerset	9. Vestre hus i gl. borggård	16. Smedjen
3. Bryggers-ruinen	10. Randershus	17. Stald til bispens heste?
4. Bryggerset	11. Stalden ved Randershus	18. Vindebroen.
5. Slagtehuset	12. Østre hus i ladegården	19. Randershusbroen
6. Tårnet	13. Søndre hus i ladegården	
7. Østre hus i gl. borggård	14. Vestre hus i ladegården	

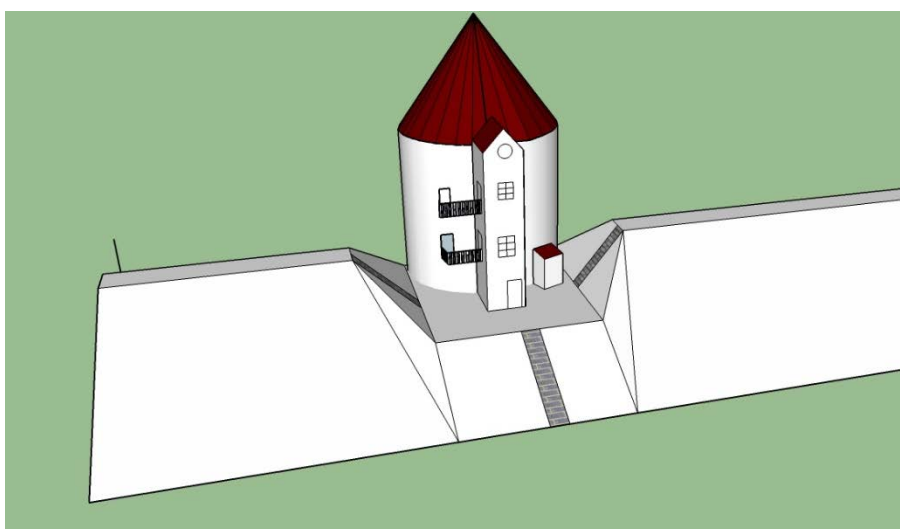
Hald Ruiner, ca. 1868, tårnet set fra sydvest. Stien i forgrunden fører ind til borggården. Et stort murstykke af tårnet er nedstyrtet og ligger i græsset foran. I den nordlige vold ind mod borggården anes murrester i skråningen, det er af den senere fundne portbygning. Hoffenberg Jespersen og J.P. Traps Forlag. Litografiet er formodentlig efter et maleri af Chr. Dalsgaard. Det var denne ruin, som Christoffer Krabbe restaurerede 1898-1906.

Efter at Christoffer Krabbe havde restaureret tårnet og forhøjet det med en etage og et nyt tag, som omkring 1929 blev nedrevet, fik tårnet det nuværende udseende som "vandtårn". Set fra øst. Eget foto. 2016. I Niels Bugges tid gik volden ikke op til indgangen, man skulle bruge en 4-5 meter lang stige.

Tårnet med kvist og hemmeligheder 1618, et rekonstruktionsforsøg.

Tårnet 1618, et rekonstruktionsforsøg. Tårnet ses med kvisten med den indbyggede spindeltrappe mod øst og hemmelighederne på nordsiden. Fra borggården en terræntrappe op til kvisten. Endvidere to trapper op på volden mod syd og nord. På tårnet er der antydnet svaler fra kvisten til kamrene i 3. og 4. stokværk.